

Топчій Л. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню функціонально-стилістичних особливостей риторичних запитань, проаналізованих на матеріалі публіцистичного дискурсу Ірини Калинець. Розглянуто їхні характерні ознаки, проаналізовано різні суб'єктні нашарування емоційно-експресивного характеру, доведено, що названі структури є характерною ознакою індивідуального стилю мовлення письменниці.

Ключові слова: власне питально-риторичні речення, невласне риторичні питання, оцінність, конотація, стилістичні прийоми.

Постановка проблеми. Тяжіння мови до експресії спричиняє поширення у ній конструкцій із розмовного синтаксису. Серед таких конструкцій є риторичні питання, яким у сучасному мовознавстві присвячено багато лінгвістичних розвідок. Фундаментальні дослідження характеристик цих речень з особливою семантико-синтаксичною структурою і комунікативними функціями здійснили І. Білодід, В. Ващенко, І. Кулик, А. Попов, І. Вихованець, Н. Гуйванюк, С. Шабат, А. Загнітко, І. Завальнюк, К. Шульжук, П. Дудик та ін. У зарубіжному науковому доробку ґрунтовний аналіз названих одиниць висвітлено у роботах І. Арнольд, Н. Арутюнової, А. Попова, І. Гальперіна, О. Сиротининої, М. Жинкіна, Ю. Скребнева.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд наукових праць щодо проблеми риторичних питань виявив низку протиріч. Вони мають різні термінологічні найменування, а саме: «експресивно забарвлене заперечення» (Російська граматики, 1980 р.), «стверджувальне повідомлення», «стверджувальне спонування», «приховане твердження» або «приховане заперечення» (М. Жинкін, О. Ахманова, Л. Бердник). Нерідко ця фігура замінюється термінами «псевдопитальне речення» (П. Рестан), «помилкове питання» (І. Сюзюмова), «уявне питання» (М. Смирнова).

Із позицій структурно-семантичного підходу особливості синтаксичної організації та семантики риторичних конструкцій вивчали І. Гальперін, В. Горелов, О. Калініна, Ю. Скребнев, С. Шабат та ін. Їх розуміють як особливий синтаксичний різновид, якому відповідає певний тип думки, що утворює мовну семантику речення. Із позицій комунікативно-прагматичного підходу це ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового й емоційного виокремлення його семантичних центрів, для формування емоційно-оцінного ставлення адресата до предмета мовлення, для інтенсифікації перлокутивного ефекту [1, с. 104]. У світлі комунікативного підходу враховується їхня подвійна спрямованість – на реципієнта і безпосередньо на мовця [2, с. 164].

Предметом дослідження є риторичні питання у творчій спадщині Ірини Калинець, талановитої письменниці, публі-

циста, історика, громадсько-політичного діяча. Об'єктом обрано томи «Без заборол» та «Метелики над могилою», у які ввійшли статті, виступи, заяви, звернення, листи талановитої жінки-політбранки. Актуальність роботи зумовлена тим, що наукових розвідок щодо специфіки функціонування риторичних конструкцій, зокрема риторичних питань, у творчому доробку Ірини Калинець до цього часу ще не існує. Тому ми зробили спробу такого аналізу.

Мета статті. Реченням питальної модальності присвячено багато праць, проте функціонально-стилістичне використання риторичних питань у мові публіцистики менш досліджене (А. Загнітко, І. Завальнюк, С. Шабат). Тому метою нашої розвідки є аналіз функціонально-стилістичних властивостей риторичних питань, які є прикметною ознакою індивідуального стилю мовлення Ірини Калинець. Завданнями розвідки є виявлення типових моделей риторичних питань у публіцистиці авторки, дослідження прийомів їх використання та аналіз стилістичного функціонування цих фігур у публіцистичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У мовознавчій практиці існують різні підходи щодо типології риторичних питань. Аналізуючи їх у творчості Ірини Калинець, ми дотримуємося класифікації С. Дашкової, яка пропонує поділяти риторичні питання за семантичними і структурними ознаками на власне риторично-питальні речення і невласне риторичні питання [3, с. 38]. До першого типу належать структури, де за допомогою «зворотної констатації» висловлюється «судження – відповідь», позитивні конструкції містять імпліцитне заперечення, а негативні – ствердження. Другий тип, невласне риторичні питання, містить у собі такі питально-відповідні єдності, в яких мовець ставить запитання зовсім не для отримання відповіді: він або сам її дає, або відповідь припускається імпліцитна [3, с. 38].

У контексті нашого дослідження доведено, що у публіцистичному дискурсі Ірини Калинець ці різновиди виявляють найрізноманітніші особливості до структурно-семантичної репрезентації, до прагматичного функціонування та стилістичної конотації. Вони є регулярними стилістичними фігурами, які пов'язані з вираженням суб'єктивних оцінок, авторською модальністю, що пронизує увесь дискурс. Зауважимо, що оцінність у мовленні письменниці є невід'ємною складовою її світогляду, яка, поєднуючи стандарт і експресію, виконує інформаційну та прагматичну функції.

Через комплекс оцінних значень авторка не лише доносить до читача негативну характеристику явищам, подіям, ситуаціям, які описує, а і вкладає у них своє суб'єктивне ставлення, імпліцитно висловлює особисті враження. Так, ефективну здатність впливати на читача мають риторичні питальні конструкції із пейоративною оцінкою, які здебільшо-

го виражають реакцію осуду, незадоволення, обурення щодо подій, учасників, осіб тощо. Пор.: «*Невже ви не знаєте, що виховуючи рабів, ви виховуєте в них ненависть і до себе? Чи, може, зникли з Вашої пам'яті прізвища видатних учених, які служили більшовицькій владі, але які, за доносами своїх же «учнів», були знищені цією владою?»* [8, с. 467]. Саме такою авторською оцінністю пояснюється домінування цих фігур у творчому доробку письменниці. У публіцистичному дискурсі Ірини Калинець власне риторично-питальні речення і невласне риторичні питання є регулярними. Так, перші виконують не лише власне питальну, а й експресивно-стилістичну функцію, створюють відповідну емоційну тональність, активізують мислення читача, викликають у нього спонукання до роздумів тощо. Пор.: «*Але за що тоді топчете історичну пам'ять українського народу, який століттями виборював свою незалежність, свою Церкву, шанував своїх гетьманів і борців за волю? Чи Ви суддя історії? ... Навіщо сієте пропаганду вищості своєї Церкви над іншими? Чи Ви пророк, котрий знає, кому, якій конфесії Бог приготував довічну славу? Чи ж не ті «милосердні самаряни», хто дотримувався Закону Божого ... стануть одесною у Храмі Його?»* [8, с. 394].

Невласне риторичні питання, які поширені в межах монологічного мовлення і вживаються у постпозиції до основної думки, здатні відтворювати цілу гаму почуттів. Пор.: «*На зрубаному пеньку – чи проросте нове пагіння?»* [7, с. 127]. Це зовсім не питання, а «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, користуючись задля цього виразністю голосу» [4, с. 38]. Вони вже «самі у собі містять самозрозумілу відповідь, переважно негативну, рідко позитивну, а часом неможливість ніякої відповіді» [5, с. 102–107].

Їхня специфіка – бути засобом привернення та загострення уваги читача, оцінки ситуації, прихованого ствердження, адресованим особі, яка не вимагає відповіді. Такими виразними одиницями автор приваблює кожного до розумового і мовленнєво-творчого процесу, надаючи йому більш активної ролі у комунікації, сприяє кращому засвоєнню повідомлення [3, с. 38]. Пор.: «*Хто сказав, що життя на Землі – «рай»? Хто впевнений, що минуле в своїй новій іпостасі не скине «голубине пір'я» гострими ножами на долю України?»* [8, с. 152]. Ілюстративний матеріал засвідчує, що у монологічному мовленні риторичні питання містять імпліковане оцінне, найчастіше негативне, ставлення до подій, виражають різні суб'єктивні нашарування емоційно-експресивного характеру, несуть особливу вагу у психологізації й актуалізації ідейно-семантичного аспекту висловлювання. Такі «уявні питання» сприймаються як суспільно загострені домінанти цілеспрямованого впливу на читача, використання яких стає особливим експресивним прийомом увиразнення монологічного мовлення і прикметною ознакою публіцистики письменниці.

Тому є очевидним, що всі питально-риторичні конструкції у дискурсі авторки поділяються на такі моделі: запитання – самовідповідь і запитання, що стосуються читача. Перша бінарна модель «питання – самовідповідь» є активним елементом авторського монологу, іншими словами, виразником авторської модальності, дієвим емоційно-експресивним засобом: «*Не знаю, для кого все це пишу? ... Чи для тих, хто дивом вижив у совєцьких катівнях і по сибірах, хто досі оплакує своїх близьких?»* [8, с. 266]. Аналіз ілюстративного матеріалу доводить, що авторка досить активно використовує різні при-

йоми вживання питально-риторичних конструкцій. Так, ще експресивнішим видається засіб зумисного нагромадження риторичних речень, що, на нашу думку, є способом актуалізації соціальної оцінки повідомлення, вираження гами емоцій, засобом привернення уваги читача. Пор.: «*Чому ж оминає він нині Вашу оселю? Чому ж біле волосся Ваше не спонукало Вас досі озирнутись на пройдений шлях? Чи не тому, що лише воно – єдине біле, що були й є в Вашому житті? Що здобули Ви нині?»* [8, с. 224]. Різні суб'єктивні нашарування цих конструкцій підкреслюють гостроту проблеми, закликають до роздумів, нівелюють читацьку байдужість, чим і поглиблюють експресію викладу.

Високої стилістичної конотації набуває у тексті анафоричний повтор риторичних запитань, використання яких увиразнює суть проблеми, зосереджує на ній увагу читача, як-от: «*За що ж так поглумився над власною душею, що, наче в проказі, відштовхує всіх? За що ж убив він ЛЮДИНУ в собі? За що...»* [7, с. 226]. Така градаційна локалізація риторичних питань уможливорює емоційність висловлювання, посилює його експресивність, є особливим виразником авторської модальності. Саме нагромадження їх у такий спосіб, що порушує стилістичну нейтральність тексту, впливає на сприйняття думки й переконання читача, надає висловлюванню ефект емоційної схвилюваності. Наприклад: «*Чому Ви мовчите? Чому мовчать СБУ, прокуратура, МВС? Чому досі на волі злодії, які обікрали Україну ... ? Чи хтось зі злодіїв-олігархів дав гроші на її ремонт?»* [8, с. 252]. Така презентація ампліфікованих риторичних одиниць у мовотворчості Ірини Калинець є типовим стилістичним прийомом, який спрямований на увиразнення інформації, посилення її впливовості на думки читача.

Досить оригінальним прийомом у стилістично-художньому оформленні публіцистичного мовлення є прийом розчленування синтаксичних структур і «відповідної актуалізації відокремленого в такий спосіб компонента» [6, с. 41]. Пор.: «*Пішли? Минули? Попри мене? Мого палацу ані спозирнули? Я їм ніщо?»* [7, с. 440]. Такі питально-риторичні парцеляти надають висловленню оцінної, експресивної та емоційної тональності, створюють додатковий план для роздумів із боку читача, змушують його звернути увагу на розчленований текстовий уривок. Виявом справжньої майстерності вважаємо прийом комбінування в одному мовному уривку тексту структур із питальною та окличною модальністю. Пор.: «*Невже вам очі вибрала п'тьма, що світла ясного для вас нема? Женить її, цю нависну мару! Бо що знайде дитя новонароджене у вашім полі? Лиш полин нужденний!»* [7, с. 439]. У таких змістових єдностях риторичні запитання виконують не лише інформативну та перлокутивну роль, а й передають емоційний стан авторки.

Висновки. Розглянуті моделі риторичних питань у публіцистичному дискурсі Ірини Калинець є експресивно-маркованими синтаксемами. У межах монологічного мовлення вони репрезентують позицію письменниці з певних проблем, експресивізують висловлювання, спрямовують читача на пошуки відповідей.

Вивчення особливостей функціонально-стилістичного використання риторично-питальних конструкцій у творчому доробку Ірини Калинець, які становлять характерну ознаку індивідуального стилю авторки, потребує уважного лінгвістичного осмислення і має бути предметом подальшого дослідження наукових студій.

Література:

1. Палійчук А.Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англomовного художнього дискурсу) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.Л. Палійчук. – Луцьк, 2011. – 253 с.
2. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург : Искусство, 2000. – С. 150–391.
3. Дашкова С.Ю. Риторический вопрос в структуре аргументативного высказывания / С.Ю. Дашкова // Вестник КемГУ. – 2013. – № 2 (54). – Т. 2. – С. 38.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М., 1995. – 416 с.
5. Павлюк Л.С. Гротеск, «метафора низу», бурлескно-іронічні тональності сучасної преси: апологія стилю і аномалії стилю / Л.С. Павлюк // Українська журналістика: формування сучасного обличчя. – Львів, 1993. – С. 102–107.
6. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І.Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
7. Калинець І.О. Зібрання творів : у 8 т. / І.О. Калинець. – Львів : СПОЛОМ, 2012 ; Том додатковий. Метелики над могилою: листи, спогади, неопубліковані твори у попередніх томах. – Львів, 2015. – 514 с.
8. Калинець І.О. Зібрання творів : у 8 т. / І.О. Калинець. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – Т. 7. – Кн. 2. Без заборона. Статті. Заяви. Виступи. 2000–2012 рр. – Львів, 2015. – 536 с.

Топчий Л. М. Особенности функционально-стилистического использования риторических вопросов в публицистическом дискурсе Ирины Калинец

Аннотация. Статья посвящена анализу функционально-стилистических особенностей риторических вопросов, проанализированных на материале публицистического дискурса Ирины Калинец. Рассматриваются их характерные особенности, анализируются разные субъективные наслоения эмоционально-экспрессивного характера, подтверждается, что проанализированные структуры представляют характерную особенность индивидуального стиля автора.

Ключевые слова: собственно вопросительно-риторические предложения, несобственно риторические вопросы, оценочность, коннотация, стилистические приемы.

Topchiy L. The peculiarities of functional and stylistic usage of rhetorical questions, analyzed on the material of journalistic discourse by Irina Kalynets

Summary. This article deals with the functional and stylistic features of rhetorical questions, analyzed on the material of journalistic discourse by Irina Kalynets. This article considers their peculiarities, analyzes the various layers of the subjective emotional and expressive character, confirms that the analyzed structures are the characteristic feature of the individual style of the author.

Key words: self-interrogative rhetorical sentences, rhetorical questions, expressivity, connotation, stylistic devices.